

שיעור כללי

מקצועי להם נייר חלק ונבגדרי כתיבה בשבת בסת"ם ובגטן.

היום נעסוק בעזרת ה' בביאור שיטות רש"י תוס' וראשונים נוספים בביאור דין הברייתא בעדים שאינם יודעים לכתוב ש'מקצועי להם נייר חלק'. נדון בהשלכות של פירושי הראשונים על הלכות כתיבת סת"ם ונדון בגדרי כתיבה בשבת ובגט לאור סוגייתנו וסוגיות נוספות.

סוגייתנו:

- גמ' ט. 'תנו רבנן בשלשה דרכים שוו גיטי נשים לשחרורי עבדים' עד ט: 'ותו לא'.
- רש"י ד"ה מקצועי ותוס' ד"ה 'מקצועי' [בדגש על קושיית התוס' על רש"י מדף כ. ודף יט. ויישובה].
 - בהבנת דברי התוס' עיין תוספות הרא"ש כאן ד"ה מקצועי וחידושי הר"ן כאן. ועיין עוד מאירי יט.
- משנה יט. וגמ' שם מ-איתמר המעביר דיו' עד סוף העמוד 'ונגידה רב כהנא'.
- גמרא כ. 'תנו רבנן וכתב ולא וחקק' עד 'הא דחק יריכות הא דחק תוכות'.

סתירת פסקי הרמב"ם

- עיין רמב"ם פרק יא מהלכות שבת הלכה טז' בענין כתיבה בשבת. ולענין כתיבת גט עיין במש"כ בפרק א' מהלכות גירושין הלכה כג'.
 - ביישוב דברי הרמב"ם עיין מה שכתב בספר מרכבת המשנה [אלפנדרי] ובחידושי 'צחק ירנן'.

דין חק תוכות

- עיין תשובת מהרלב"ח בס"א א' ועיין עוד בתשובת הרא"ש ובלשון הטור וראה פסקי השו"ע באו"ח לב' יח' והשווה לדברי הרמ"א באבן העזר סי' קכה' סעיף ד'.
- וראה עוד דברי האבני נזר או"ח סי' ט'.

תוספות הרא"ש מסכת גיטין דף ט עמוד ב

מקצועי להם נייר חלק. פרש"י מסרטין ורושמיין בסכין על הנייר את שמות העדים והעדים ממלאין את הקרעים דיו, והקשה ה"ר יעקב מאורלייני"ש האי כתב על גבי כתב הוא וחריטתו חשובה כתב כמו כתב על גבי טבלא ופנקס דחק יריכות ולקמן בפ"ב פסלינן כתב על גבי כתב, וי"ל שאני הכא דאין כאן כתב גמור אלא רושמיין כל דהו להיכירא כדי לחתום עליו, ועוד אפי' אי הוי כתב כיון שהעליון חשוב טפי מן התחתון לא חשיב כתב על גבי כתב כדאמרין לקמן דדיו על גבי סיקרא חשיב כתב לענין שבת אף על פי שהסיקרא לבדה היא כתב, אף על גב דאמר לקמן אף על פי שאנו מדמין נעשה מעשה ה"מ דיו על גבי סיקרא דסיקרא חשיב קצת אבל דיו על גבי רשימא כתב גמור היא בין לענין שבת בין לענין גיטין

חידושי הר"ן מסכת גיטין דף ט עמוד ב

מקצועי להם נייר חלק פרש"י ז"ל שמשרטטין להן שרטוט כעין אותיות והם משימין על השרטוט דיו ולא נהירא דחקיקה הרי היא ככתיבה כדמוכח לקמן וכשמימין על השרטוט דיו הוה ליה כתב על גבי כתב דפסלינן לקמן בפרק שני ואפשר שלא היו משרטטין אלא מקצת כל אות ואות אי נמי דלא גרע מדיו על גבי סיקרא דאמרין לקמן דהוי כתב לגבי שבת ומיהו לשון מקצועי לא משמע הכי לפיכך נראה כפי' ר"ת ז"ל שלוקחין נייר אחד ומקצועי בו שמות העדים מעבר לעבר ומשימין אותו על הקלף שהגט כתוב בו ובאין עדים וממלאין את הקרעים דיו וניכרת הכתיבה על גבי הגט.

בית הבחירה (מאירי) מסכת גיטין דף יט עמוד ב

זה שכתבנו בעדים שאין יודעין לחתום שמשרטטין להם את הנייר והם ממלאין את הקרע דיו יש שואלים בה והרי כתב על גבי כתב הוא שהקרע בעצמו כתב הוא וכמו שאמרו למטה דחק יריכות היא כתיבה ופירושו בה שהקרע מין אחד והכתיבה מין אחר אין זה קרוי כתב על גבי כתב ואין דין כתב על גבי כתב אלא כששניהם מין כתיבה ויש חולקין בזו לומר שאף זה כתב על גבי כתב הוא ופרשו בענין זה שהם מסרטטין צייר חתימתם של עדים בציוור אותיות גסות ר"ל בשריטה גדולה ורחבה עד שהעדים יחתמו בדיו בתוך אותם הקרעים על הדרך שכותבין אות קטנה בתוך גדולה בכתיבה דקה והוא שאמרו בתלמוד המערב מקצועי להם וכו' ולא כתב ידן של ראשונים הוא אלא מרחיב להם את הקרע

רמב"ם הלכות שבת פרק יא

הכותב על בשרו חייב מפני שהוא עור אף על פי שחמימות בשרו מעברת הכתב לאחר זמן הרי זה דומה לכתב שנמחק, אבל המשרטט על בשרו צורת כתב מ פטור, הקורע על העור כתבנית כתב חייב משום כותב, הרושם על העור כתבנית כתב פטור. המעביר דיו על גבי סקרא חייב שתיים אחת משום כותב ואחת משום מוחק, העביר דיו על גבי דיו וסקרא על גבי סקרא או סקרא על גבי דיו פטור.

רמב"ם הלכות גירושין פרק א הלכה כג

העדים שחותמין על הגט צריכין להיותם יודעים לקרות ולחתום, אם אינם יודעים לקרות קוראין בפניהם והן חותמין, והוא שיכירו לשון הגט, ואם אינם יודעים לחתום רושמיין להם הנייר ברוק וכיוצא בו מדבר שאין רשומו מתקיים והן כותבין על הרושם, ואין עושין ו כן בשאר שטרות, קל הוא שהקלו בגיטי נשים כדי שלא יהיו בנות ישראל עגונות הואיל וחתמת העדים בגט מדבריהם כמו שביארנו.

מרכבת המשנה (אלפנדרי) הלכות שבת פרק יא הלכה טז

המעביר דיו ע"ג סיקרא חייב שתיים וכו'. נ"ב יש לתמוה דפ' המביא תניין אמרין בעא ריש לקיש מר' יוחנן עדים שאינן יודעים לחתום וכו' א"ל [אינו] כתב א"ל למדתנו רבינו וכו' א"ל מפני שאנו מדמין נעשה מעשה ופרש"י ז"ל נעשה מעשה להקל אפילו לענין שבת אם היה בא מעשה כזה בזמן בית המקדש לא הייתי סומך על דברי ולהביא חולין לעזרה עכ"ל הרי נראה להדיא שחזר ר"י ממה שאמר שחייב בשבת. וראיתי בספר פרי הארץ דף פ"ט שכתב ולענ"ד דס"ל לרבינו ז"ל דהא דקאמר ר"י מפני שאנו מדמין נעשה מעשה הכי פירושו מפני דבענין שבת אמרין דהוי כתב נעשה מעשה לענין גיטין להקל ולומר דהוי כתב הא ליתא דדווקא לענין שבת מחמירין ואמרין דהוי כתב אבל לענין גיטין לא הוי כתב ע"ש.

וליתא דבשבת מה חומרא איכא אדרבא קולא היא שמביא חולין לעזרה ואפשר שכונתו לומר דדווקא לענין שבת שעתה בעונותינו אין בית המקדש קיים אמרין לחומרא שחייב חטאת ובזמן הזה אין שום נפקותא לענין קרבן אי אמרין דחייב ומשום חומר דשבת אמרתי שחייב וכשיבנה בית המקדש יבוא מעשה לידי נדקדק היטב אי חייב או פטור משום דמייתי חולין בעזרה אבל לענין עדות שהוא עתה בזמנינו אמרין שאינן כתב לחומרא כן נ"ל ועדיין לא נתקרה דעתי בזה דגבי עדות נמי הוי קולא דאם נאמר דלא הוי כתב לחומרא אם נתגרשה בגט זה אמרין דאינה מגורשת ואם נתקדשה לאחר אין קדושין תופסין בה ואי הוי כתב נמצא בעלה הראשון באיסור אשת איש קאי ואי אמרין דבשבת

פוקי מספקא ליה לר"א אם כן אמאי בגטין פשיטא ליה דאינו כתב והגט בטל. לכן נראה עיקר כמ"ש הרב מהר"י ששון ז"ל בס' בני יעקב דף קי"ח ע"ד דשאני שבת דבמלאכת מחשבת אסרה תורה וכוונתו שיתפיה הכתיבה והרי נעשית מחשבתו אבל גבי גיטין דאנן לא קפדינן אלא אכתב וכיון דסיקרא הוי כתב אמרינן דלא הוי גט והכי פירושא משום דאנו מדמין לענין שבת דהוי כתב נעשה מעשה לענין גט דיש חילוק בין שבת לגט ועיין בספר מקראי קדש שכתב זה בכמה גוונים ע"ש.

יצחק ירנן הלכות שבת פרק יא הלכה טז

המעביר דיו ע"ג סקרא חייב וכו'. והקשה הרב מקראי קדש דף ק"ז וז"ל וא"ת בגיטין דף י"ט בעי ריש לקיש מר' יוחנן עדים שאין יודעים לחתום מהו שיכתבו (להם) בסיקרא וכו' למדתנו רבינו כתב עליון כתב לענין שבת אמר ליה [וכן] מפני שאנו מדמין נעשה מעשה וכתב רש"י וגם בשבת ליכא חיוב חטאת ואין כתב רבינו חייב ותירץ ז"ל דרבינו מפרש נעשה מעשה לכתחילה לחתום לעדים בסיקרא אף דבשבת הוי כתב וחייב עכ"ל. ואחרי נשיקת ידיו ורגליו אינו תירוץ דהא כיון דלענין שבת מחייב מוכרח דהוי כתב דהא ק"ל דלא מחייב אלא אי עשה מעשה גמור וא"כ למה לא יעשה לכתחילה לחתום כן.

עוד כתב לתרץ ז"ל אי נמי גבי שבת כשם שאם הוסיף על הבנין חייב כך אם הוסיף על הכתב מה שאין כן חתימת העדים דכשר בכתב הסיקרא חתימת העדים לאו כלום הוא עכ"ל וכן תירץ גם הרב בני יעקב דף קי"ח וקשה דא"כ אמאי חייב ב' אחת משום מוחק ואחת משום כותב כיון שכונתו להוסיף על הכתיבה וליפותה.

ולענ"ד נראה דרבינו מפרש הכי מפני שאנו מדמין דהיינו לענין שבת דמדמין ליה לכתובה נעשה מעשה לכתחילה דשאני שבת דלא עבדינן עובדא על פינו ולכשיבנה בית המקדש לאו מפניו אנו חייבין אלא מהנביא אשר יהיה ביום ההוא ויורה לנו מקום בית הבחירה וא"כ היאך נאמר דשרי לכתחילה לחתום עדים כן ויהיו הגירושין ע"פ עדות זה וזה"ל דאי גירשו כן מידי ספקא לא נפקא והא ראייה מדפסקין לענין שבת והכי דייק לשון הש"ס וכו' לפי שאנו מדמין נעשה מעשה ואף על פי שאמר לו אינו כתב אין קפידא דכיון דר"ל לו שלא יעשה כן דכן שאל לו מהו שיכתבו בסיקרא והיינו לכתחילה השיב לו בלשון זה וק"ל.

שו"ת מהרלב"ח סימן א

דברי לוי הראשונים המעולה ובנו רבי שם טוב י"א שאלת ממני להודיעך דעתי בענין קצת אותיות שנמצאו שלא כראוי בספר תור' שכתב הבנו הר' יוסף הכהן הסופר לנכבד ומעולה רבי יוסף כגון ממין פתוחות שנסתמו ואלפי"ן ופתי"ן וצדי"ן ושיני"ן שנדבקו היודי"ן שלהם לאותיות עצמן במקום אחר מלבד מקום דבוקן. אמרתי הנני ואף כי לבי בקרבי הומה לי ויענני. מה לך איפה לעלות בגדולות ונפלאות ממך להראות מקום מאורים גדולים מורי הוראות. עם כל זה להפיק רצונך בטלתי אחרי ראותי וידעתי כי חפצתי ב' ותרצני ויהיו דברי אלא מהנביא אשר יהיה ביום ההוא ומתן של הלכה לבד. ולענין מעשה הנה עמך החכם השלם כה"ר אברהם צרפתי ז"א. וגם פה החכמים השלמים יצ"ל הלא הם יורוך יאמרו לך את הדרך תלך בה ואת המעשה אשר תעשה.

בענין הממין"ן מילתא דפשיטא היא כי בודאי לא יועיל לגרוד הדבק לבד דה"ל כחק תוכות ולא מיקרי כתיבה חק תוכות כדאיתא בפרק שני דגיטין (דף כ"א). אמנם נראה לעניות דעתי פשוט דאין צריך לגרוד כל האות ולכתוב אחרת במקומה אבל בגרירת חלק ממנה באופן שלא תשאר לה צורת אות כלל ואחר כך גומר צורתה בכתיבה מספיק ובודאי כי זאת כתיבה תמה ואין לחוש כלל וכבר כ' הרשב"א בפי' בתשובת [במיוחסו] רל"ן שאל' על רגל הקו"ף שנדבק לגג שיגרוד הרגל ויכתוב אחר ואין צריך לגרוד כל האות. ואם כן הוא הדין במ"ם. ואין לחלק דתתם ב' גופין והכא גוף א' דמה לנו בזה הקו"ף בלי רגל הוא קצת האות וכשנדבק הרגל נגמרה האות בפסול כשנגרוד מה שנעשה בפסול ונחזור ונכתוב רגל אחר הרגל הקו"ף כתיבה. גם במ"ם שנסתמה כשנגרוד כל הרגל שלה הנכתב באחרונה הנגמר בפסול ונכתוב אחר הרי הוא כרגל הקו"ף ואין שום חלוק ביניהם. ומה שנמצא בתשובת הרא"ש ז"ל (כלל ג' דין ט"ז) שיגרוד כלה ויכתוב אחרת במקומה הוא על פי' שאלת השואל שפסק אם יגרוד הדבק לבד או אם ימחוק כלה ויכתוב אחרת במקומה ולא שת לבו לתקון אמצעי והוא גרירת קצת ולכתבו אחר כך כי אינו דבר זר שנאמר שמי שאינו בקי בספרות שלא יעלה בדעתו התקון הזה או אפילו אם יעלה בדעתו יחשוב כי אחר שצריך גרירה וכתובה אחר כך שלא ידקדק הסופר בין גרירת חצי האות או כלה ועל פי זה שאל אי זה מאלו השני תיקונים צריך וכפי דרכו השיבו הרא"ש כי תיקון גרירת הדבק לא יועיל כלל אבל צריך התיקון האחר שהזכיר השואל עצמו וכתב הטעם משום דהוה ליה חק תוכות. ואם כן בכל מקום שלא יהיה התיקון בחק תוכות כי אם בכתיבה בגוף האות בודאי אין צריך להעצום דברי הרא"ש ועם היות כי השלם היות כי זאת היא כונת הרא"ש דזיל בתר טעמא ואין צורך לראיה עכ"ל הנה בדברי בעל הטורים (טור י"ד סי' רע"ה) נמצא זה מבואר שהזכיר דברי הרא"ש לבד כמ"ש שלא יועיל גרירת הדבק לבד וכתב הטעם עצמו שכתב הרא"ש ולא הזכיר שצריך למחוק כלה ולכתוב אחרת במקומה נראה שכונת דברי הרא"ש היא לומר שלא יועיל גרירת הסתימ' משום דהוי חק תוכות:

שו"ת הרא"ש כלל ג סימן טז

ששאלת ממ פתוחה שנדבק פתיחתה ונסתמה אם יותר טוב שיגרוד כל המ"ם ויכתוב אחרת במקומה או יגרוד הסתימה ויעשנה פתוחה. תשובה ימחוק כולה ויכתוב אחרת במקומה, אבל גרירת סתימתה אינו עושה אותה אות. דהוה ליה חק תוכות,

טור אורח חיים הלכות תפילין סימן לב

כיוצא בזה כתב א"א הרא"ש ז"ל מ"ם פתוחה שנדבק פתיחתה ונסתמה שאין מועיל לגרוד הדבק ולפתוחה ובגרירת דבק אות כד) לאות כתב שמותר

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפילין סימן לב סעיף יח

* (יח') מ"ם פתוחה (ע) שנדבק פתיחתה * (נא) ונסתמה, כה ל' אין מועיל לגרוד הדבק (עב) ולפתוחה, משום דהוי (עג) כו חק תוכות. (עד) ומה תקנתה, ל'ח' שיגרוד * כל החרטום ותשאר (עה) <י> כצורת נון"ן כפופה, ואח"כ יכתוב מה שגרוד. * (עו) כזו מזו * ור"ש שעשאה (עז) כמין דלי"ת, * יש להחמיר ולומר דלא סגי כשיגרוד הירך לבד או הג לבד ויחזור ויכתבו כמין ר"ש, * משום דבין הגג ובין הירך נעשו (ל) בפסול, הילכך צריך לגרוד שניהם. (ח) ואם נדבקה אות לאות בין קודם שתגמר <יח> לח' בין אחר (טח) שנגמרה, פסול. * (כ) ל' ואם גרד כזו [לא] והפרידה, * (עט) כשר ולא מקרי (פ) חק תוכות, מאחר שהאות עצמה ל' היתה כתובה (פא) כתקנה. (פב) אם נענו * רגלי (פג) הה"ה והקו"ף בגג, * (פד) ל' מ' יגרוד (פה) הרגל ויחזור ויכתבו, ואין צריך לגרוד כל האות, כי הגג כדון נכתב אם * נגע רגל האל"ף (פו) כח בגג האל"ף, * או (פז) פני האל"ף בפנים בגג שתחתיה, * (פח) לא תקנה בגרירה (פח) להפרידה דהוי חק תוכות, אלא * יגרוד (פט) ל כל מה שנעשה בפסול, ויחזור ויכתבו. הנה: וכן הדין (צ) בידו"י השי"ן והצדי"ן והעי"ן (צא) לא והפ"א, אם נגעו בגוף האות יותר ממקום דבוקם (ביח' יוסף).

שולחן ערוך אבן העזר הלכות גיטין סימן קכה סעיף ד

חקק גם על הלוח או על האבן או על פס של מחכת, אם חפר יריכי האותיות, כשר. <1 וכן אם חקק יריכי האותיות מאחורי הטעם עד שבלטו בפני הטעם. אבל אם חפר תוך האות עד שיראו היריכות ובהות מכאן ומכאן, או שהכה על פני הטעם כחותם עד שנמצאו האותיות בולטות כדרך שעושים ידירי זהב, ג {ד} אינו גמ. הגה: ל' י"א ללכתחילה יש להחמיר ל <2 שאל לכתוב בקולמוס של כרזל, (ה) >-> שאל לכתוב ליד חקיקה (סדר גיטין). ועיין לקמן סימן זה סעיף כ"ב. ולא מקרי חק תוכות ה (ה) <ה> לאלל (ו) כשכל האות נעשה כך, <7> אלל אם לרדך עדיין לתקן שיהיה אות, כשר (ת"ה סימן ככ"ח).

שו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן ט

אך קשה טובא על הרמ"א. הא פסק המחבר באו"ח (סימן ל"ב סעיף י"ח) וז"ל ורי"ש שעשאה כמין דלי"ת יש להחמיר ולומר דלא סגי כשיגרוד הירך לבדו או הג לבד ויחזור ויכתבו כמין ר"ש משום דבין הירך בין הגג נעשה בפסול. הלכך צריך לגרוד שניהם עכ"ל. והא לדעת הרמ"א באהע"ז הני"ל אפילו נפל טיפת דיו והוא גומר האות סגי. כל שכן בזה שכתב כולו רק שכולו לא ה"י כתקנו דודאי מהני הגמר דבכשרות. ואף שכתב המחבר באו"ח רק בלשון יש להחמיר לגרוד כל האות. היינו דוקא בכתב כולו אך ה"י בפסול. אבל בשמקצת לא כתב כלום רק נפל טיפת דיו פסולו ברור דאי אפילו לא כתב חצי אות ראשון כלום הוא רק חומרא. איך נגבש עוד חומרא על חומרא בכתב חצי אות ראשון בפסול. דמסברא דומה לתעשה ולא מן העשוי בפסול. דאין פסול רק בגמר מעשה כמו שיבואר לפנינו. אלא ודאי כשתחילת האות ה"י שלא בכתיבה רק בחק תוכות וכדומה פסול גמור. ע"כ מחמירין אפילו בכתב בפסול. משום דאולי יש לחלק בין תעשה ולא מן העשוי לכאן. ומוכח שאם ה"י חצי הראשון בחק תוכות פסולו ברור. ואיך היקל הרמ"א בגט שמחמירם בו בכל מקום יותר מבתפילין [ונודע משום דבתפילין נגאי לדבר שבקדושה להצריך גניחה] אלא במקום שיש טעם לחלק ביניהם:

(ב) ואשר אחזה ליישב בזה. דאף שהמ"א והפ"ח יראה מדבריהם דכל אפי שוין בזה סתו"ם וגיטין. לבבי לא כן דימה וחילוק יש. דגט דכשר בכל כתב רק שיהי לשון גירושין. [יהי איזה כתב שיהי] ואין האות עיקר רק הקריאה. וכל שלא נגמר האות אין לו שום קריאה. הרי במה שגמר האות ועושה שיהי נקרא. הוא עושה כל האות. ודומה לשחיטה שהלכה למשה מסיני לשחוט רוב אחד בעוף ורוב שנים בבהמה ומכל מקום בה"י חצי קנה פגום והוסיף עליו כל שהוא וגמרו כשר [חולין כח ע"א]. דחשיב ששחט הרוב. ומשום דחצי קנה אינו כלום דלא מטרפא ב"י והדרא בריא. נמצא שבהאי כל שהוא שחט כל הרוב. והכא נמי בגמר פסול. דגמיה כיון שבלא הגמר לא ה"י נקרא כלל. חשיב שעושה כל האות. אבל בסתי"ם דבעי כתב אשרית דוקא. וכיון שמקצת תמונת האות נעשה בחק תוכות פסול. דמה בכך שעושה קריאה לאות. הלא בקריאה לבד אינו יוצא. רק בתמונת האות. ומקצת התמונה נעשית מאל"י. דרך משל. האל"ף יש לה ג' תמונות היוד"י שעל גביו. היי"ו שבאמצע. היי"ו שתחתיו. וכל תמונה רומז לענין בפני עצמו. כמבואר באותיות דרע"ק ובגמרא [מנחות כט ע"ב]. שדרש בכל קוץ וקוץ תילין של הלכות. וכן בספרי הקבלה. ואם כן כשה"י היי"ו שעל גביו מאל"י. נהי שעשה קריאה לאות. הלא מכל מקום התמונה לבד יש בה קדושה. ואינו יוצא אלא בה. וזה לא עשה הוא כלל. [ואינו דומה לגט שבקריאת האות יוצא. יהי האות איזה תמונה שיהי. ואם כן אף שמקצת התמונה ה"י תחילה מאל"י. מכל מקום הקריאה לא ה"י כלל תחילה והוא עשאה כולה ויוצא בה שאין צריך לתמונת האות כלל]